

TAUSTINFO

LANGUSPERIOODIL EESTI MAJANDUSE STRUKTUURIS TOIMUNUD MUUTUSTEST

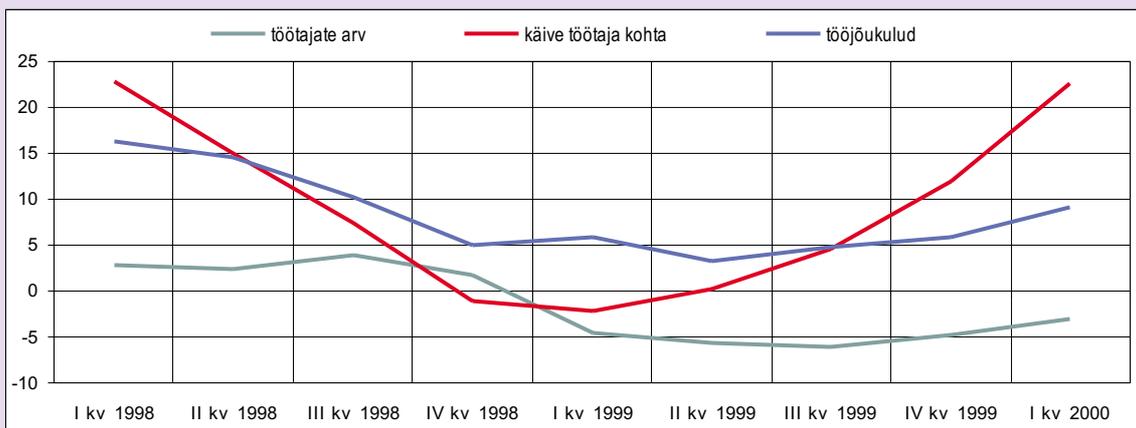
Pärast 1990. aastate alguses toimunud kardinaalseid muutusi jõudis Eesti 1995. aastal märgatava majanduskasvuni. Kiire areng kestis kuni 1998. a keskpaigani, mil Vene kriisi ja üldise välisnõudluse vähenemise tõttu järgnes kolme kvartali pikkune langusperiood.

Nüüdseks on majandus tagasi kasvurajal. Pea kogu 1999. a kohta käiv statistiline informatsioon on laekunud ja see võimaldab heita tagasipilgu kriisijärgseil aastail reaalmajanduse struktuuris toimunud muutustele. Viimaste seas võib eristada nii siirderiigile omaseid pikaajalisi suundumusi kui ka äriotsustel tulenevaid muutusi.

Valdavalt turupõhise regulatsiooni juures oli kiire kohanemine äriotsustel ootuspärane. Nõudluse ja hindade langus pidi paratamatult kajastuma mitte ainult tootmismahudes, vaid ka tootmiskuludes. Vajadus vähendada kulusid realiseerus mitmel moel.

Ettevõtete finantsnäitajate põhjal kahanes töötajate arv 1999. aastal 5,3%, sh töötlevas tööstuses 7,5%. Tänu sellele jõudis I kvartalis tunduvalt kahanenud käive ühe töötaja kohta II kvartalis tagasi aastatagusele tasemele ja aasta teisel poolel isegi ületas 1998. a näitaja. Samuti aeglustus keskmise palga kasv, eriti avatud sektoris. Kui tööjõukulutuste osa käibes kasvas järsult 1998. a IV ja 1999. a I kvartalis, siis edaspidi on see järjepidevalt kahanenud, osundades töötajate arvu optimeerimisele (vt joonis 1b).

Pidevalt normaliseeriti ka laovarused. Töötleva tööstuse valmistoodangu 1998. a lõpu 16 päeva varud kahanesid 1999. a IV kvartaliks 11 päevale, mis on viimaste aastate madalaim näitaja. Samal ajal suurenes ostutööde osa kulutustes ning vähenes töötajate arv. See võib viidata nii suuremale keskendumisele põhitegevusele kui ka suletud sektorist ostetud teenuste kallinemisele isegi langusperioodil.

Joonis 1b. Tööjõuga seotud näitajate aastamuut (%) ettevõtete finantsnäitajate põhjal

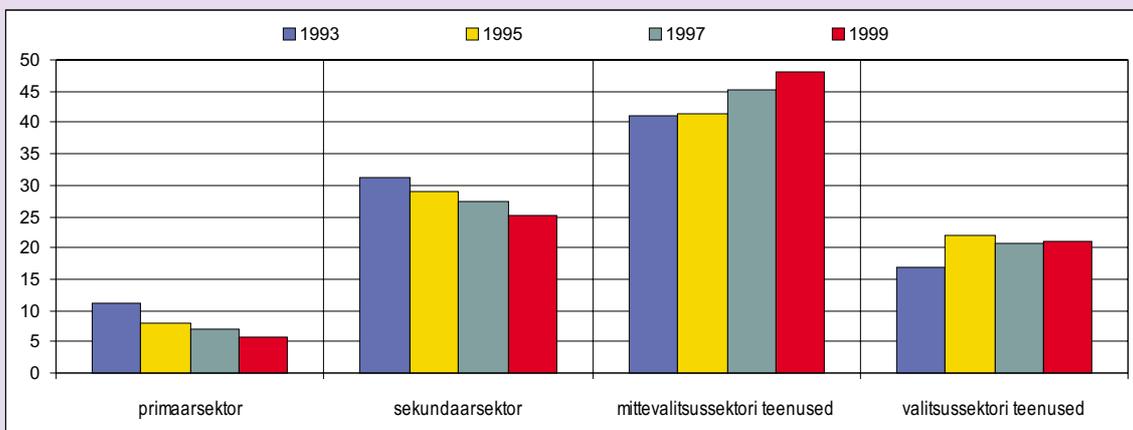
Esiolgu andmeil moodustas ettevõtete netokasum 1999. aastal ca 70% 1998. a näitajast, st kasumid olid väiksemad ja kahjumid suuremad. Küsimusele, kas see näitab, et majandus ei ole adekvaatselt koha-

nenud, ei ole ühest vastust. Esiteks on teadmata, kui suureks ning kestvaks hindasid välisšokki ettevõtjad ise ja kui suuri muutusi sellest tulenevalt üldse kavandati. Teiseks on raske hinnata, milline oluks

kohanemise "normaalne" kiirus. Võimalik, et kasumlikkust mõjutas ka tulumaksuseaduse muutmisest tulenev stiimul siirata ettevõtte kasum 2000. aastasse, mil selle investeerimine on maksuvaba.

Mitte kõik muutused majanduse struktuuris ei olnud tingitud ainult äriotsustest. Üleminekuperioodi algul kuulus Eesti nende riikide hulka, mida nimetati üleindustrialiseerituiks ja mille puhul võib teenindussektori kiiremat kasvu pidada loomulikuks. Vene kriisi järel võimendas seda tendentsi ekspordivõimaluste muutumine, mistõttu SKP struktuuris vähenes primaarsektori ja töötleva tööstuse osa (vt joonis 2b). Ka majanduse langusperioodil jätkusid investeeringud teenindusse, mida muuhulgas finantseeriti ka pangalaenudest. Kui näiteks 1999. a I kvartalis olid

investeeringud teenindusse ja töötlevasse sektorisse ligikaudu ühesuurused, siis sama aasta teisel poolel suunati ligi 60% ettevõtlusse tehtud investeeringutest teenindusse ja vähemalt pooled uutest töökohtadest loodi seal. 1999. a kokkuvõttes loodi teeninduses veidi rohkem kui 70% SKPst. See näitaja on kasvanud võrreldavaks arenenud riikidega, mis on teatud loogilises vastuolus Eesti üldise arengutasemega ning jätab mulje, nagu oleks majanduse struktuur enam-vähem välja kujunenud. Teenuste osatähtsus SKP loomisel on ilmselt üks neid näitajaid, mille kasvu langusperiood "üle võimendas". Taastunud ja suure välisnõudlusele põhinev töötleva tööstuse kasv vähendas juba 2000. a I kvartalis teenindussektori osa 1–2 protsendipunkti¹. See aga ei tähenda, nagu oleks teeninduse kasvutrend pöördunud.

Joonis 2b. Lisandväärtuse struktuur aastatel 1993, 1995, 1997 ja 1999 (%)

Töötleva tööstuse osa üldisest kahanemisest olulisem oli harude struktuuri muutus. Ka siin võib eristada äriotsustest mõju ning juba enne kriisi alanud arengu jätkumist. Ajalooliselt on Eestis olnud tugev toiduainetööstus. Alates 1993. aastast, s.o peaaegu kogu üleminekuperioodi jooksul, vähenes toiduainetööstuse osa töötleva tööstuse lähimüügis pidevalt. 1997. a

alguses lõi majanduskasvu taastamine Venemaal võimaluse osaliselt taastada kunagised eksporditurud. Toiduainete suurenenud väljavedu peatas lühikeseks perioodiks toiduainetööstuse osatähtsuse vähenemise. Vene rubla devalveerimine 1998. a sügisel muutis Eesti toiduainetööstuse toodangu aga Vene turul konkurentsivõimetuks ning uute turgude

¹ Eestis on teeninduses hõivatud enam kui 60% tööjõust. Viimane näitaja on mõnevõrra madalam ELi keskmisest. See viitab asjaolule, et kohalikud teenuste pakkumised on suhteliselt suure tähtsusega vähe tööjõumahukad ja mitte otse eratarbijatele suunatud teenused. Viimaste hulka kuulub näiteks transiidiga seonduv, mistõttu nt veonduse, laoduse ja side osa SKP on suur (14%). Samuti on Eesti eripäraks suhteliselt suur valitsussektor.

leidmine on edenenud visalt. Seetõttu moodustas toidukaupade eksport 2000. aasta esimesel poolel vaid 56% 1998. aasta I poolaasta tasemest. Sama võib öelda varem tugevasti idakaubandusele orienteeritud keemiatööstuse kohta, viimast on aga praegu ajutiselt toetanud nafta kõrge hind ja tugev dollar. Kokkuvõttes oli Venemaa osa ekspordis kahanenud 1998. a esimese poole 14,8%lt 2000. aasta esimesel poolel 5%le .

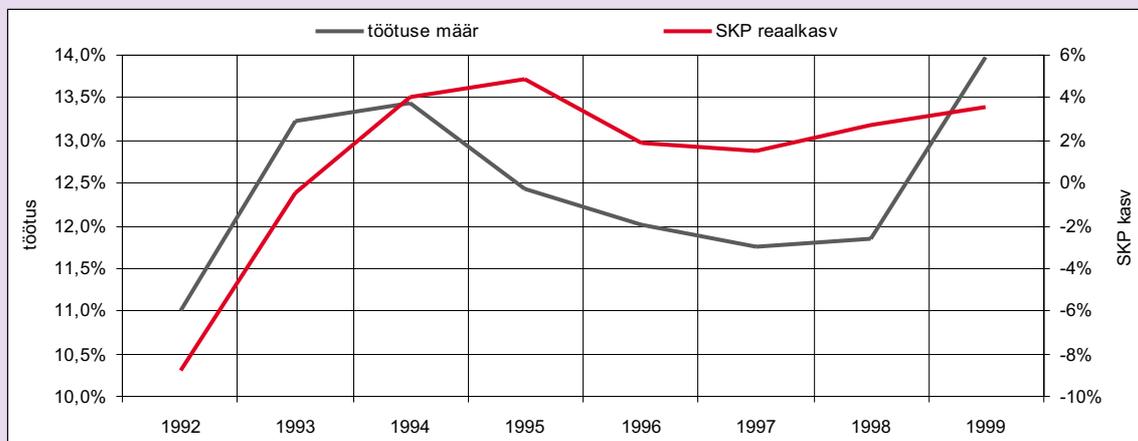
Üldise languse taustal jätkus nn uute tööstusharude (nt aparaadiehitus) kiire kasv. Jätkusid ka kapitalipaugutused metsa- ja puidutööstusse, mille arengut 1999. a esimesel poolel pärssis vähene välisnõudlus. Eespool nimetatud arengutentsid on kaasa toonud ka väliskaubanduse struktuuri muutumise, seda nii riikide kui ka kaubagruppide lõikes. Nii oli 2000. a esimeseks pooleks toiduainete osa ekspordis kahanenud 1998. a esimese poole 16%lt 7%le ning masinate ja seadmete osa suurenenud 19%lt 33%le. Siin tekib aga küsimus, kas selline struktuur on pikemalt püsiv. Võib arvata, et langusperiood kahandas mõneti idasuunalist (Kesk- ja Ida-Euroopa riigid, SRÜ) ekspordi, mille osa on nüüdseks alla viiendiku.

Ka töötuse kasv kuulub nende arengutentside hulka, mille puhul ei olnud tegemist ainult langustsükli mõjuga. Kriisieelseks ajaks ei olnud veel lõppenud nn tehnoloogilise arengu etapp, mis väljendub võimes

toota rohkem väiksema arvu töötajatega või vähemalt uusi töökohti loomata. Välisnõudluse kasv aastail 1996–1997 mõjus mõnedel tegevusaladel seda protsessi pidurdavalt.

Aastail 1995–1998 püsis töötuse määr (töötute osa tööjõus) 10% piires. 1999. a lõpuks kasvas see 12%ni. 2000. a I kvartali lõpuks oli töötus suurenenud ümmarguselt 15%ni ja II kvartali lõpuks taas vähenenud – peamiselt sesoonsete tegurite mõjul – 13,8%ni. Kriisijärgsel perioodil on töötute üldarvu loomulikult mõjutanud raskesti hinnatav tsükliline ja välisšokist tulenev (nt idaturule orienteeritud toiduainetööstuse harud) komponent, kuid see ei ole ainus ja peamine põhjus.

Kuigi investeerimisnõudluse kasv ning langustsükli lõppemine tähendavad muuhulgas ka uute töökohtade loomist, ei pruugi see lähiajal tähendada töötuse ulatuslikku langust. Üleminekuriikidele – vähemalt märkimisväärseid struktuurseid muudatusi läbi teinud riikidele – on iseloomulik suhteliselt kõrge töötuse taseme säilimine ka kasvufaasis (vt joonis 3b). Töötuse kõrge tase riikides, kus SKP on jõudnud tagasi üleminekueelsele tasemele, viitab sellele, et suure töötuse põhjuseid ei saa taandada ka plaanimajanduse aegse varjatud tööpuuduse ilmsiks tulekule. Eesti ei ole siin erandiks. Enamik Eesti töötleva töötuse harusid oli käesoleva aasta kevadeks ületanud

Joonis 3b. SKP reaalkasv ja töötuse määr Ida-Euroopas

kriisieelse tootmistaseme väiksema hõivega. See viitab tõsiasjale, et eelpool mainitud tehnoloogilise arengu etapp ei ole ka praegu lõppenud ja diskussioon töötuse loomuliku taseme üle Eestis kui üleminekuriigis lähiajal hoopis teravneb.

Kokkuvõttes võib aastate 1998–1999 kohta öelda, et turupõhine majandusregulatsioon tagas kiire kohanemise väliskeskonna muutustega. Samal ajal jätkusid juba enne kriisi alanud muutused majanduse struktuuris, mida langus veelgi kiirendas.

VENEMAA PÄRAST 1998. AASTA FINANTSKRIISI

1998. a augustis leidis Venemaal näiliselt aset klassikaline finantskriis: valuuta-, võla- ja panganduskriis. Rubla väärtus langes, valitsus katkestas võlgade teenindamise ning peatati pankade välisvaluutatehingud. Vene kriis oli jätkuks 1997. a Aasia finantskriisile, mis mõjutas kogu maailma finantsturge.

Lähemal vaatlusel aga selgub, et Vene finantskriisi põhjus oli suure osas riigisisene – seotud puuduliku majanduspoliitika ja avaliku sektori eelarvedefitsiidiga.

Tagasivaade

17. augustil 1998 lasi keskpank rubla kursi tugeva müügisurve tõttu vabaks, mis viis rubla kursi kiire langemiseni tasemelt 6 rubla/dollar tasemele 20–25

rubla/dollar. Praegu kaubeldakse rublaga tasemel 28 rubla/dollar (vt joonis 4b). Venemaalaste ostuvõime langes pärast kriisi oluliselt, reaalsissetulek vähenes ligi 40% ja on seejärel tõusnud vähehaaval 70%le kriisieelsest tasemest.

Samas on kriisile järgnenud kaks aastat näidanud mitmeid huvitavaid ja lootustäratavaid tendentse, nii majanduses kui ka riigivalitsemises. President Vladimir Putini poolt ärgitatud muudatused on välismaailma usaldust riigi suhtes oluliselt suurendanud, paranenud majandusnäitajad toetavad usaldust veelgi. Kuigi kapitali väljavool jätkub, on märke olukorra stabiliseerumisest.

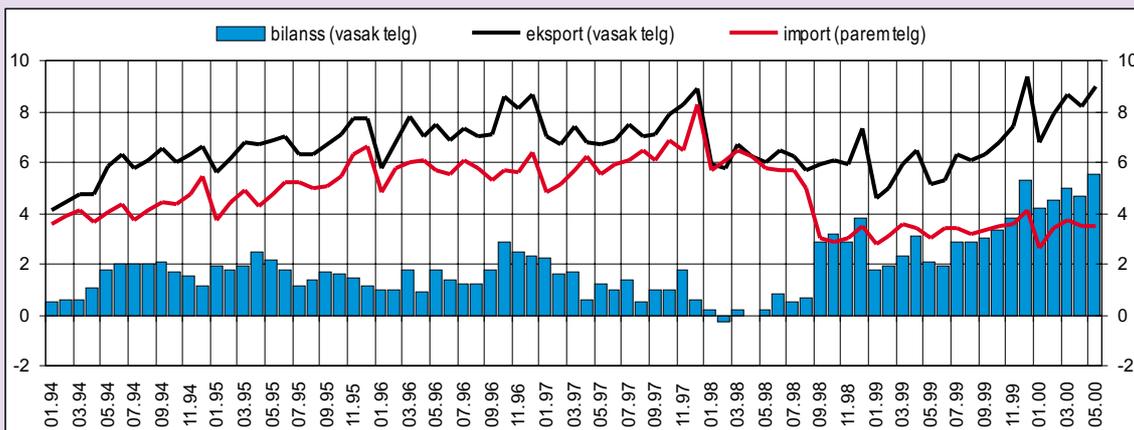
Vene majandusele on positiivselt mõjunud välisnõudluse kasv ja maailmaturu kõrged toormehinnad. Nafta ja gaas on Venemaa peamised eksporditartiklid ning nende hinnatõus on ekspordi oluliselt

Joonis 4b. RUB/USD kurss ajavahemikul juuli 1998 - juuli 2000

soodustanud (vt joonis 5b). Energiatoodete ekspordimaht pole küll kasvanud, peamiselt lisatootmisvõimsuste puudumise ja valitsuse poolt kehtestatud ekspordipiirangute tõttu, kuid ekspordi väärtus (ja seega tulud) on suurenenud. Jooksevkonto ülejääk oli 2000. a esimeses kvartalis 25% SKP suhtes, mis on ligikaudu kaks korda suurem kui eelmisel aastal samal ajal. Impordihindade kasvu ning venemaalaste reaalse ostuvõime nõrkuse tõttu (sissetulekute ja säästude reaalsest devalveerimisest tingitud vähenemist pole kuidagi kompenseeritud) on impordi kasv

jäänud väga väikeseks, kuigi selle aasta kevadest on tunda nõudluse suurenemise märke. Kaubandusbilansi ülejääk, vähenev kapitali väljavool riigist ning ettevõtetele kehtestatud 75% eksporditulude rubladeks ümbervahetamise nõue on suurendanud keskpanga reserve. 2000. a jooksul on välisvaluutareservid kasvanud ligi poole võrra e 24,1 mld Ameerika dollarini, vaatamata sellele, et välisvõlga on tagasi makstud 5,4 mld dollari eest ning rahvusvahelistelt finantsorganisatsioonidelt pole laenu võetud.

Joonis 5b. Venemaa kaubandusbilanss 1994-2000 (mld USD)

Majandusarengu kiirenemisega on paranenud maksude laekumine ning kogu siirdeperioodi vältel puudujäägiga olnud Vene riigieelarve on sel aastal olnud kogu aeg ülejäägiga. Vastavalt rahandusministeeriumi andmetele oli üldeelarve ülejääk 2000. a esimesel poolel 1,6% SKP suhtes ehk ligi 50 mld rubla (1999. a defitsiit 4% SKP suhtes). Primaareelarve, mis ei sisalda laenu teenindamise kulusid, oli SKP suhtes 4,6%ga ülejäägis. Eelarves nähti selleks aastaks ette 1,2%list puudujääki SKP suhtes, eelarve koostamisel arvestati oluliselt vähema maksude laekumisega ning tegelikkusega võrreldes suhteliselt madala naftahinnaga (18 Ameerika dollarit barrel). Tugeva fiskaalpositsiooni tõttu pole valitsus pärast 1999. aastat keskpangalt laenu võtnud.

Soodne väliskeskond ja tugevnenud fiskaalpositsioon on toetanud Venemaa majandusolu-

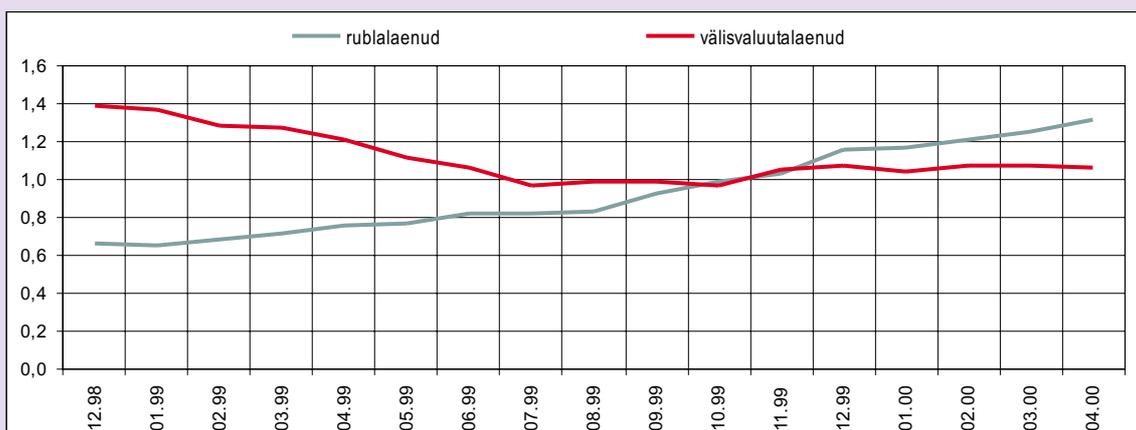
korra paranemist. SKP kasvas 2000. a esimesel poolel 7,5% ja tööstustoodang 10% võrreldes 1999. a esimese poolega. Ka sisenõudlus on tugevemas, reaalsed sissetulekud suurenesid aasta esimese seitsme kuuga 9%, investeeringud 17%, jaekaubanduse käive 8%. Riigiduumas toetus presidendile suurendab poliitiliste lubaduste täideviimise tõenäosust. Kokkuvõtteks võib öelda, et praegu on Venemaal reformideks head majanduslikud ja poliitilised eeldused.

Hetkeolukord ja edasised sammud

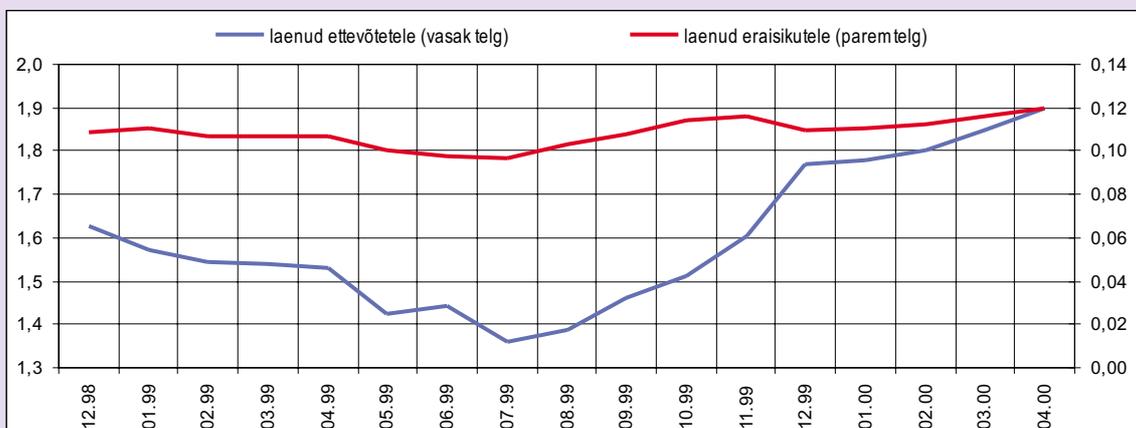
Venemaa vajab majanduskasvu jätkumise kindlustamiseks laiapõhjalisi reforme, mida valitsus on oma 2000.–2001. a tegevuskavas ka nimeetanud.

Maksureform. Riigiduum on tänaseks vastu võtnud oluliselt lihtsustatud maksukoodeksi, mis jõustub 2001. a jaanuarist. Tulumaks muudeti proportsionaalseks (13% sissetulekust) ja ettevõtete sotsiaalmaksud ühendati. Töötajad maksavad sotsiaalmaksu 7,6%. Uus maksukoodeks sisaldab ka ettevõtte tulumaksu tõstmist 30%lt 35%le. Maailma Kaubandusorganisatsiooniga ühinemise eesmärgil on plaanis vähendada tollimaksu määrasid. Seadusandluse täitmisel on aga Venemaal siiani puudujääke, mis ilmnevad peamiselt omandiõiguse ning konkurentsi- ja pankrotiseaduse ellurakendamisel.

Pangasektor. Kõige probleemsemaks küsimuseks jääb Venemaal panga- ja finantssektori nõrkus. Reaalsektorile antud laenude suhteline maht on viimase 18 kuu jooksul vaevalt muutunud (vt joonised 6b ja 7b), pangad hoiavad suure osa oma hoiustest välismaal, valitsuse võlakirjades või keskpangas. Kuigi laenud ettevõtlussektorile kasvasid 1999. a jaanuarist 2000. a aprillini 60% e 483,6 mld rublani, vähenes nende osa SKP suhtes selle aja jooksul 11,2%lt 9,5%le. Kogu erasektori laenud moodustavad kokku 11% SKP suhtes, mis on üks madalaimaid näitajaid arenevate riikide hulgas. Ka lähitulevikus,

Joonis 6b. Reaalsed rubla- ja välisvaluutalaenud (mld rubla, TH1 alusel)

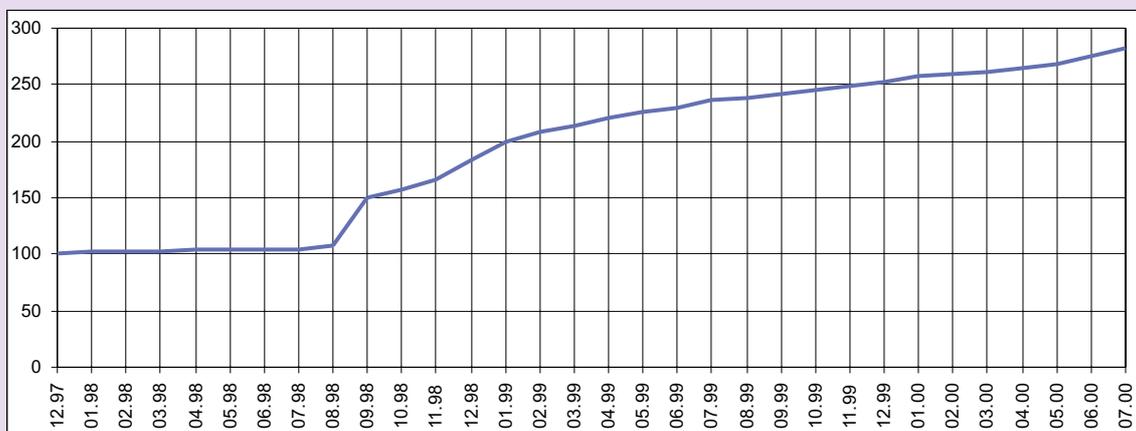

Joonis 7b. Reaalsed laenud ettevõtetele ja eraisikutele (mld rubla, TH1 alusel)

enne oluliste struktuurireformide elluviimist, pole oodata krediitikasvu kiirenemist (suhtes SKPga), vaatamata pangasüsteemi suurele likviidsusele (pankade korrespondentkontodel keskpangas oli juulis kokku 78 mld rubla). Pangasektori normaalseks funktsioneerimiseks on siiani puudu usaldusest.

2000. a teise kvartali algusest on inflatsioon Venemaal kiirenenud, eriti kõrge oli kuine kasv juunis (2,6% võrreldes maiga; vt joonis 8b). Suure panuse tarbijainflatsiooni kasvu andsid toiduainete hinnad (moodustavad tarbijahinnaindeksist 50%), mis tõusid oodatust oluliselt rohkem. Viimati oli tarbijahinnaindeksi kasv Venemaal nii suur eelmise aasta juulis. Aastane kasv oli juunis 20,3% (mais 19,5%), märkides viimase aasta jooksul esimest korda inflatsiooni kasvutrendi.

Vene keskpank on keerulises olukorras. Välisvaluuta sissevool tugevdab rubla ning tuleb valida: kas lasta rublal tugevneda või inflatsioonil kiirenededa. Siiaaani on keskpank suutnud suure osa sissevoolavast rahast majandusest eemal hoida, vähendades selle arvelt valitsusasutuste võlgu keskpanga ees, pakkudes kommertsbankadele võimalusi keskpangas oma vabu vahendeid hoiustada ning tõstes pankade likviidsuse vähendamiseks kohustuslikku reservimäära. Kuid viimastel kuudel on inflatsiooni tugevnemine andnud märku, et enam ei suudeta hoida liigset raha majandusse sattumast. Keskpank on teatanud, et rubla on siiani allahinnatud ja pank ei näe praeguses vahetuskursi tugevnemises veel ohtu. Võtmeküsimuseks jääb ka siin majanduse struktuure tugevdavate reformide elluviimine, mis soodustaksid majapidamiste ning valitsusasutuste säästmist ja investeeringuid.

Joonis 8b. Tarbijahindade muutumise alusindeks (1997. a detsember = 100)

President Putini tellitud ja valitsuse poolt üldiselt heaks kiidetud majandusprogramm järgnevat kümneks aastaks näeb ette majanduse vähemalt 5%list kasvu, erastamist, siseriiklike investeeringute suurenemist, loomulike monopolide, nagu Vene Ühendatud Energiasüsteemid ja Gazprom, restruktureerimist ning kapitali väljavoolu peatamist. Ettevõtete puudutavad muudatused (rah-

vusvaheliste raamatupidamisstandardite kasutuselevõtmine, firmade läbipaistvuse suurendamine, väikeomanike kaitse tugevdamine, pankrotiseaduse ellurakendamine) lükkati plaanis kaugele, kuid vastavasisulisel ettepanekul said valitsuselt heakskiidu. Kas seekord suudab Venemaa planeeritu ka ellu viia? Tingimused reformideks on olemas.